

ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMLARI IŞIĞINDA DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDE SOĞUK SAVAŞ SONRASI DIŞ POLİTİKA BELİRLEME SÜRECİNİN ANALİZİ

Şaban TANIYICI*

Özet

Soğuk savaş döneminin sona ermesi Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği güdümündeki çeşitlilik göstermeyen dış politikalarında farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Güvenlik kavramının dış tehditlerin yanında iç tehditleri de kapsayacak şekilde genişlemesi, dış politika belirleme sürecini etkileyen aktörlerin sayısının ve türlerinin artması, bu ülkelerin dış politikalarının anlaşılmasının soğuk savaş dönemine göre daha karmaşık hale gelmesine yol açmıştır. Bu makale uluslararası ilişkiler kurumlarının daha kompleks hale gelen bu süreçleri ne ölçüde anlamaya yardım ettiğinin analizini yapmaktadır. Makalede Realizm, Liberalizm, Neoliberal Kurumsalcılık ve Yapısalcılık kuramları ayrı ayrı ele alınarak Doğu Avrupa ülkelerinin soğuk savaş sonrası dış politika belirleme süreçleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Avrupa ülkeleri, dış politika, uluslararası ilişkiler kuramları

Abstract

The end of the cold war brought about variation to the Soviet Union-dominated undifferentiated foreign policies of the East European countries during the cold war era. The change in the concept of security to include domestic threats as well as foreign threats and the increase in the number and kind of actors that influence the making of foreign policy made the understanding of the foreign policies of these countries more challenging. This article evaluates the utility of existing international relations theories in understanding these more complex processes of foreign policy making in the region. More specifically, realism, liberalism, neo-liberal institutionalism and constructivism are applied separately to explain the processes of foreign policy formation in the East European countries.

Keywords: East European Countries, Foreign Policy, International Relations Theories

* Öğr. Gör. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Giriş

Doğu Avrupa iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesinden en çok etkilenen bölgelerin başında gelmektedir. Soğuk savaş sonrasında dünyada yaşanan değişimler Doğu Avrupa ülkelerinde siyasal aktörlerin çıkarlarının ifadesi, bu çıkarların ülke düzeyinde uzlaştırılması ve ortak bir ulusal çıkar oluşturulması süreçlerine ve bu süreçlerde çıkarları temsil edilen aktörlerin sayı ve türüne önemli derecede etkide bulunmuştur. Bu makale iki kutuplu sistemin sona ermesinin, var olan uluslararası yapıların, kurumların, globalleşmenin ve norm yayılmasının özellikle güvenlik alanında Doğu Avrupa ülkelerinde ulusal çıkar belirleme süreçlerine etkisini değerlendirmeye çalışmaktadır.

Bunu yaparken var olan uluslararası ilişkiler kuramlarından hangilerinin ortaya çıkan süreçleri daha iyi anlamamıza yardım ettiği değerlendirilecektir. Realistlerin iddia ettiği gibi devletlerin toplumlarından –iç siyaset aktörlerinden- ve uluslararası kurumlardan en az düzeyde etkilenerek bağımsız devletlerden oluşan uluslararası yapıda kendi varlıklarını sürdürme mücadelesi vererek mi, yoksa ülke içi ve uluslararası aktör ve faktörlerin etkisi altında kalarak mı dış politika oluşturdukları makalenin temel sorusudur.

Doğu Avrupa ülkelerinin güvenliği Soğuk Savaşın sona ermesi ile yeni bir döneme girmiştir. 1991 yılının mart ayında Varşova Paktı'nın dağılması bu ülkeler için bir güvenlik boşluğu anlamına gelmiştir. Sovyet güçleri bölgeden çekilmişti fakat bölge ülkelerinin askeri kuvvetleri ulusal güvenliği sağlayacak durumda değillerdi. Bu önceleri bir sorun olarak görülmemişti. Çekoslovakya'da ülkenin bir orduya ihtiyacı olup olmadığı dahi tartışıldı. Fakat yeni gelişmeler güvenlik konusunun önemini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin başlıcaları Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan tehlike, ulusal güvenliği tehdit eden uluslararası kaçakçılık ve göçmenler gibi yeni sorunların ortaya çıkması ve Sovyetlerin 1991 yılında tamamen çökmesinden sonra bu ülkede ortaya çıkan aşırı milliyetçi akım ve partilerdir (Barany, 2004; 63).

Doğu Avrupa ülkeleri soğuk savaş sonrasında bölgesel çapta bazı güvenlik organizasyonları kurdularsa da (Visegrad dördüsü ve Orta Avrupa teşebbüsü gibi) bunlar Varşova paktına benzer ortaklıklar olma endişeleri nedeniyle pek etkili olamamışlardır. Bu ülkeler 1990'lı yılların başlarında NATO'nun güvenlik alanında ve demokratik rejimlerinin

yerleşmesi doğrultusunda tek alternatif olduğu sonucuna varmışlardır. 1997'de Madrid'de başlayan süreçle beraber Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya eski Varşova paktından 1999'da NATO'ya katılan ilk ülkeler olmuştur. Prag'da 2002 yılının kasım ayında yapılan NATO zirvesinde, yeni bölge ülkeleri ortaklığa katılmaya davet edilmiş; 29 Mart 2004 tarihinde de Estonya, Litvanya, Latviya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya ve Slovakya NATO'ya resmen katılmışlardır.

Öte yandan son beş yılda Avrupa Birliği 13 Doğu Avrupa ülkesi ile katılım görüşmeleri yapmıştır. 2003 yılının Ekim ayında AB komisyonu bu ülkelerden onunun 2004'te üyelik için davet edilmesini kararlaştırmıştır. Bu ülkeler Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Latviya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Kıbrıs Rum Kesimi ve Malta'dır. Romanya ve Bulgaristan'ın da 2007 yılında üye olması beklenmektedir.

Bu makalede Doğu Avrupa ülkelerinde dış politika oluşturma ve ulusal çıkar belirleme süreçlerine, realistlerin iddia ettiği gibi uluslararası sistemin de etkisi söz konusu olmakla beraber, neoliberal kurumsalcı ve yapısalcı uluslararası ilişkiler kuramlarının öngördüğü gibi çevrelerinde bulunan uluslararası kuruluşların ve ortaklıkların etkisinin ve liberal kuramın öngördüğü gibi ülke içi aktörlerin ve ülkede hakim olan rejimin etkisinin daha belirleyici olduğu savunulacaktır.

Değişen Güvenlik Tanımı

Güvenlik kavramının tanımında son zamanlarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında güvenlik bir devletin toprak bütünlüğünün ve halkının dış askeri tehlikelerden korunması olarak anlaşılmıştır. Fakat, günümüzde Doğu Avrupa ülkelerine tehditler dışarıdan değil daha çok ülke içerisinde gelmektedir.¹ Bu nedenle, güvenlik alanında ulusal çıkar hem uluslararası hem de ulusal politikalarla belirlenmektedir. Daha geniş kapsamlı olan bu güvenlik kavramı dış tehditler yanında, sadece devlete değil aynı zamanda topluma ve bireylere de yönelik olan aşırı milliyetçilik ve toplumsal göç gibi ekonomik, siyasal, sosyal ve çevresel tehditleri de içermektedir (Linden, 1996a). Değişen güvenlik anlayışı ile birlikte dış politika oluşturma süreçleri de değişime uğramıştır. Aşağıda uluslararası ilişkiler kuramlarının hangilerinin değişen bu süreçleri en iyi açıklayabildiği tartışılacaktır.

Neorealizm

İkinci dünya savaşından sonra Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik, siyasal ve uluslararası politikalarına Sovyetler Birliği hakim olduğundan bu ülkelerin dış politika oluşum süreçleri çeşitlilikten uzaktı. Ulusal çıkar tanımı özellikle güvenlik alanında Sovyet çıkarlarına göre belirleniyordu. Her ülkenin savunma politikası Sovyetler Birliği'nin savunma politikasına uygun olmak zorundaydı. Sovyetler Birliği ayrıca Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet talimatlarından sapma riskine karşı bu ülkelerin çoğunda askeri kuvvet bulunduruyordu. Kun, 1989 öncesinde Doğu Avrupalı diplomatların çoğunun Moskova'daki devlet destekli uluslararası ilişkiler kurumlarından mezun olduklarını söylemektedir (Kun, 1993; 64). Bunlardan büyük bir kısmı Moskova'da öğrenim gördükleri dönemde Sovyet kadınlarla evlenmişlerdir. Soğuk savaş Doğu Avrupa ülkelerine öngörülebilir bir uluslararası ortam yaratarak bir çeşit güvenlik sağladı ama bunu ülke egemenliği pahasına yaptı (Hyde-Price, 1996).

Doğu Avrupa ülkelerinin kendilerini soğuk savaş sonrasında içinde buldukları ortam ileri düzeyde belirsizlik, bölgesel ortaklıkların etkili olamaması ve var olanların tavırlarının öngörülememesi gibi özellikler taşıyordu (Linden, 1996). Sovyet hakimiyetinin ve soğuk savaşın bitmesinin beklenen sonucu bu ülkelerin bağımsız dış politikalara geri dönmeydi. Realistlere göre bu yeni ortam Doğu Avrupa ülkelerinin dış politikalarını iç siyasetten hiç etkilenmeden sadece uluslararası yapının dinamiklerine göre stratejik olarak belirmelerine neden olacaktı. Realistler toplumlarından bağımsız olarak hareket eden devletlerin uluslararası alanda varlıklarını sürdürmek için silahlanma ve güç dengesi gibi politikaları kullanarak birbirleri ile mücadele ettiklerini iddia etmektedir (Zakaria, 1992; 79). Realistlere göre, artık Sovyetler Birliği gibi bir hegemon da olmadığına göre Doğu Avrupa ülkeleri kendi iç ve dış politikalarını serbestçe belirleyebileceklerdir. "Egemen devletlerle dolu bir ortamda kendileri de egemen birer devlettirler artık" (Linden, 2000).

Bu tez yürütmenin hakim olduğu rasyonel bir ulusal çıkar oluşturma sürecini ima etmektedir ve bu da Doğu Avrupa ülkeleri için tamamen yanlış bir değerlendirme de olmamıştır. Örneğin, 1989 Polonya iç siyasetindeki faktörler bu ülkeyi hızlı ve güçlü bir şekilde Sovyetlerle

ilişkileri koparmaya itmesi gerekirken, bu kopma gerçekleşmemiştir. Çünkü Macaristan'ın ve Çek Cumhuriyeti'nin aksine Polonya doğusundan gelecek tehditlere karşı güçsüzdür. Bu nedenle de bir doğu politikasına ihtiyaç duymaktadır. Geçiş dönemindeki bir Rusya'dan gelebilecek tehditler Polonya dış politika yapıcılarını dış tehditlere karşı daha duyarlı kılmıştır. Polonya'nın bu dönemdeki dış politikası bu ülkenin hem ulusal hedeflerini, hem de ekonomik güçsüzlüğünden ve coğrafi pozisyonundan kaynaklanan sınırlılıklarını yansıtıyordu. Polonya'nın dış politika yapıcı elitlerinin Sovyet askeri varlığının geri çekilmesindeki ağırdan almaları da iyi düşünülmüş stratejik bir seçimdi.ⁱⁱ Öte yandan, Polonya Doğu Avrupa ülkeleri arasında NATO'ya girmeye en çok çaba sarf eden ülke olmuştur. Bunlara ek olarak, Kramere göre Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyetinin nükleer silah politikaları ve geniş anlamdaki güvenlik stratejileri neorealist kuram kullanılarak kısmen anlaşılabilir. Bu ülkeler katı realistlerin öngördüğü gibi nükleer silahlara doğrudan sahip olma yoluna gitmemelerine rağmen, NATO üyeliğini hedefleyerek güç dengeleme ve güçlünün yanında yer alma politikası izlemişlerdir (Vinton, 1995; 65).

Liberalizm

Realistlerin aksine liberal bakış açısı rejim değişikliklerinin ve ekonomik ve siyasal değişimin dış politika oluşum süreci için önemini vurgular. Buna göre liberal demokratik kurumlar dış politika oluşturma sürecini ve bu sürecin sonunda ortaya çıkan politikaları etkilemektedir. Demokratik kurumlar liderler üzerindeki halk denetimini artırarak ve daha sağduyulu politikalar üreterek daha geniş katılım, daha çok rekabet ve daha çok şeffaflık anlamına gelmektedir (Kahler, 1997; 8). Yeni demokrasiler kendileri gibi demokratik olan ülkeleri farklı değerlendirmekte ve onlarla olan ilişkilerinde demokratik değerleri ön plana çıkararak savaş olasılığını azaltmaktadırlar (Linden, 2000; 124).

Örneğin, Rosenau'ya göre bir ülkenin siyasal ve sosyo-ekonomik durumu ile dış politika alanında takındığı tavırlar arasında yakın bir ilişki vardır. Bu varsayımın doğruluğunu araştıran Zhong, Doğu Avrupa ülkelerinde 1989 sonrası meydana gelen rejim değişikliğinden sonra bu ülkelerin yüzlerini Sovyetler Birliği'nden ve diğer komünist rejimlerden Batıya çevirdiklerini gösteren veriler bulmuştur. Zhong'a göre, bu ülkelerden eski rejimlerini büyük ölçüde değiştirenler ile bir oranda eski

rejim ile devamlılık gösterenler arasında dış politika farklılıkları da bulunmaktadır (Zhong, 1994).

Liberal görüşe göre rejim değişikliği ulusal çıkar tanımında da bir değişikliğe neden olur. Örneğin Linden'e göre, Romanya ve Macaristan'da rejim değişikliği ülke çıkarlarının yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Her iki ülkedeki yeni hükümetler Avrupa Birliğine katılmayı, güvenli, müreffeh ve demokratik varsaydıkları bu birliğin bir parçası olmayı istemişlerdir. İlk başlarda, milliyetçi partiler ve eski komünist partiler ulusal çıkarların bu şekilde yeniden tanımlanmasına karşı çıkmışlardır. Ülke liderleri bu yüzden ülke içi ve uluslararası talepleri karşılamak amacıyla uluslararası ve iç siyaset alanlarında eş zamanlı olarak stratejik hareket etmek durumunda kalmışlardır. Örneğin Romanya'da bu yeni tanımda ısrar etmek iktidardaki parti için milliyetçi koalisyon ortaklarından ayrılmak manasına gelmiştir (Linden, 2000; 134-135).

Slovakya örneği rejim değişikliğinin dış politika belirleme süreci için önemini daha iyi göstermiştir. Meciar hükümeti ülke içinde ve dış politika alanında milliyetçi bir siyaset izlemiş ve ayrıca Batı karşıtı güçlerle ortaklığa giderek Rusya ile bağları artırmaya çalışmıştır (Linden, 2000). Meciar'ın sürdürdüğü otoriter rejim 1998'deki hükümet değişikliği ile son bulmuş, ülke çıkarları Batı ile ilişkileri önceleyecek şekilde tekrar tanımlanmıştır.

Liberalleşmenin bir diğer sonucu da ulusal çıkar belirleme sürecini etkileyen aktörlerin çoğalması ve çoğulcu bir medyanın ortaya çıkması olmuştur. Komünist parti oligarşisi özellikle dış politika alanı başta olmak üzere politika belirleme süreçlerine toplumun katılımına izin vermemiştir. Soğuk Savaş sonrasında yeni toplumsal aktörlerin politika belirleme sürecine katılımı Doğu Avrupa ülkelerinde güvenlik konusunun niteliğini de değiştirmiştir. Çeşitli toplumsal aktörlerin sürece katılımı daha çok güvenlik manasına gelmiştir. Çünkü, daha çok katılım ile bu yönetimler demokrasinin mekanizmaları ile sınırlandırılmış ve bu da ülkeler arası çatışma olasılığını azaltmıştır. Bu nedenle bu ülkelerin demokratiklik derecesi arttıkça güvenliği de artacaktır. Linden' e göre "artık komünistler bile parlamentosuz iktidar olamaz ve izledikleri politikalarının toplumsal sonuçlarını göz ardı edemezler" (Linden, 1996).

Toplumsal gruplar rejimin uluslararası doğrultusunu da etkilemiştir. Linden'e göre bütün Doğu Avrupa ülkeleri soğuk savaşın bitimiyle yönü değişen ticaret, yardım, ve yatırım, organizasyonlarda üyeliklerle gözlemlenebilen Batıya yönelik bir dış politikayı hızlı bir şekilde benimsediler. Bu değişim Sovyetlerle ilişkilerin bir süre daha sürdürülmesinin ekonomik olarak daha avantajlı olduğu halde hükümetlerin dış politikayı meşruiyet kazanma aracı olarak kullanma ihtiyacından kaynaklanmıştır (Linden, 1997). 1989 sonrasında yeni hükümetler dış politikayı giderek artan derecede ülke içinde meşruiyet elde etme amacı ile kullanmışlardır (White, et. al, 1998; 177). Yeni hükümetler iktidarlarını dış politikalarının yönünü Batıya çevirerek meşrulaştırdılar.

Dış politika siyasal partilerin gerektiğinde kullanabilecekleri bir araç durumuna da gelmiştir. Kun Macaristan'da 1989'un hemen sonrasında hükümetin önemli dış politika konularını muhalefet ile görüştüğünü belirtiyor (Kun, 1993; 60). Son Varşova paktı toplantısında Macaristan delegasyonu organizasyondan çekilemeye kararlı idi, çünkü askeri ortaklıktan ayrılma konusunda Macar parlamentosundan aldığı güçlü bir desteği vardı (Kun, 1993; 78). Slovakya'nın Avrupa kurumlarına entegrasyonu konusu da bu ülke içindeki siyasi çekişmelerde araç olarak kullanılmıştır (Henderson, 1999; 235).

Bu ülkelerde kamuoyu da ulusal çıkar belirleme sürecini yakından takip etmiş ve tavırları bu sürecin değişen niteliğini yansıtmıştır. Doğu Avrupa toplumları için ülke içi siyasal ve ekonomik kriz bir güvenlik meselesidir (Smoke, 1996; 34). Toplumun çoğu için en acil ve önemli güvensizlik bir türlü sona ermeyen ekonomik kriz olmuştur. Ekonomik alandaki bu endişe, kişilerin hükümetleri hakkındaki tedirginlikleri ve şüpheli tavırları ile birlikte görülmektedir (Smoke, 1996; 35). Toplum nükleer güç santrallerinden, çevresel afetlerden, göç ve suçlulardan kaynaklanacak askeri olmayan dış tehlikelerin varlığını hissetmekte ve ayrıca milliyetçi duyguların manipüle edildiğini düşünmektedir.

Siyasal ve ekonomik liberalleşme gerçekte milliyetçi ve eski komünist partiler gibi grupların da ulusal çıkar belirleme sürecine etkide bulunmalarına yol açmıştır. Doğu Avrupa milliyetçiliği ortak soy mitleri, kan bağları, ortak dil, ve toprağa bağlanma gibi 'diğer' i dışlayan unsurlara dayanmaktadır." Milliyetçilik Doğu Avrupa'da sık sık siyasal

ve kültürel dominasyona karşı bir protesto aracı olmuştur” (Prizel, 1998; 24-25). Bazı ülkelerde iktidardaki elitler etkisiz siyasal kurumlardan kaynaklanan boşluğu doldurmak amacıyla saldırgan milliyetçi bir dış politika izlemişlerdir (Prizel, 1998; 26). Komünist “diğer” in çöküşü Doğu Avrupa’daki milliyetçi duygular için yeni bir hedef bulma ihtiyacını doğurmuştur. Batı bu hedef için muhtemel adaydır. Bu duygular elitler tarafından siyasal ve ekonomik avantajlar elde edilmek için oldukça sık manipüle edile gelmiştir. Örneğin Yugoslavya’da, liberalleşme başladığında rekabetçi bir ortamda siyasal iktidarı ele geçirmek için dış politikayı şekillendiren Sırp liderler, entelektüeller ve politikacılar tarafından geçmişte formüle edilen “Büyük Sırbistan” hayali Sırbistan halkının çoğunluğunun zihinlerini adeta tutsak etmiştir (Kozhemiakin, 1998; 72).

Yeni aktörler getiren liberalleşmeye ek olarak bu siyasal sistemlerin ‘nüfuz edilmiş’ olduğu gerçeği hemen hemen bütün güvenlik meselelerini ülke içi katılımı artırarak iç siyaset konusu haline getirmiştir. Bu ülkelerde bir çok konuda uluslararası ve ulusal sistemlerin bir karışımı (füzyonu) vardır. ‘Nüfuz edilmiş’ bir sistemde, “ulusal topluma üye olmayanlar, toplumun üyeleri ile birlikte hareket ederek o toplumun değerlerinin dağıtımında ve toplumun amaçları için halkın seferber edilmesine doğrudan katılmaktadırlar” (Rosenau, 1997; 27). Ulusal ve uluslararası konular artık farklı aktörler için farklı motivasyon kaynağı olmamakta veya farklı etkileşime neden olmamaktadır. Rosenau’nun iddia ettiği gibi, devletler değişen sınırlar, yeni ortaya çıkan otoriteler, zayıflayan devlet yapıları ve yerel, bölgesel, ulusal, ulus üstü, uluslararası ve global düzeylerde gittikçe çoğalan sivil toplum kuruluşlarının bulunduğu bir çerçevede yaşamaktadır. Otoritenin bir toprağa bağımlı olmaktan çıkması yeni politik dünyanın temel özelliğidir (Rosenau, 1997).

Doğu Avrupa yeni otorite alanlarının ortaya çıkmasının altında yatan meşruiyet duygularının yön değiştirmesini, paralize olmuş devletleri ve yeni kimlikleri araştırmak için uygun bir bölgedir. Morgan ve Campbell’e göre, hangi siyasal rejimle yönetilirse yönetilsin uluslararası kurumlar küçük devletlerin dış politika yönünü güçlü bir şekilde etkilemektedir (Linden, 1996).

Doğu Avrupa’da ekonomik globalleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmemiş olmasına rağmen, bölgenin çok uluslu üretim sistemine katılımı yönünde önemli işaretler vardır. Alman şirketleri tarafından bölgede yapılan yatırımlar buna bir örnektir (Martin, 1998). Uluslararası kurumlar ve ulus üstü sivil toplum kuruluşları Doğu Avrupa ülkelerinin otorite yapılarının artık önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Bu dış aktörlerin taleplerinin karşılanması ülke içinde siyasal ve ekonomik olarak popüler olmayan politikalara yol açmaktadır. Örneğin azınlık hakları konusunda verilen tavizler Romanya ve Macaristan hükümetleri için iç siyasette yeni sorunlara yol açmıştır. Batının bu ülkelere ekonomik nüfuzu ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan talepleri hükümetler ve ekonomik olarak zor durumda olan işçiler ve çiftçiler gibi gruplar ve bu grupların temsilcileri ile arasında sorunlar yaratmıştır. Polonya ve Macaristan’da geçiş dönemi hükümetlerinin değişmesi kısmen bu sorunlardan doğan baskılarla açıklanabilir. Çatışan dış ve iç ekonomik talepler hükümetlerin etkinliğini azaltmış ve ekonomik güvensizliği arttırmıştır. Pazar ekonomisinin mağdurları demokrasinin güvenliği ve geleceği açısından bir tehlike oluşturmaktadır. “Bazı gruplar hükümetlerinin ülkeyi Batıya sattığını, IMF’nin Kızıl Ordu benzeri bir şey olduğunu ve ülkelerinin kendisine özgü bir üçüncü yol bulması gerektiğini savunmaktadırlar” (Linden, 1996).

Neoliberal Kurumsalcılık ve Yapısalcılık

Neoliberal kurumsalcı ve yapısalcı uluslararası ilişkiler kuramları da ulusal çıkar belirleme sürecindeki değişimlere farklı bir bakış açısı getirmektedirler. Bu görüşlerden ilki devletler tarafından kurulan uluslararası kuruluşların devletlerin davranışları üzerinde etkisi olduğunu iddia etmektedir. Neoliberal kurumsalcılara göre bu kuruluşlar devletler arasındaki ilişkilerin maliyetini düşürmekte ve hile yapmayı daha maliyetli hale getirmektedirler. Yapısalcılar bir adım daha giderek formel ve enformel kuruluşların devlet çıkarlarını ve kimliklerini şekillendirdiğini iddia ederler.

Soğuk Savaş sonrasında, Doğu Avrupa ülkelerinde, çeşitli normlar içeren uluslararası kuruluşların varlığı ulusal elitlerin dış ve iç politika oluşturma süreçlerindeki bağımsızlıklarını sınırlandırmıştır. Bazı durumlarda da uluslararası kuruluşların varlığı yöneticilerin siyasal ve sosyal kurumlar ve gruplar karşısında gücünü artırmıştır. Williams’a

göre, Avrupa Birliği ve Macaristan'ı birbirine bağlayan uluslararası politika oluşturma ağları ve yapıları parlamentonun dış politika alanında karar verme sürecinden dışlanmasına neden olduğu için demokrasinin gelişimine zarar vermiştir. AB'nin kurumsal yapısı bu ülkenin zaten güçlü olan yürütme organını diğer siyasal organlar aleyhine daha da güçlendirmiştir (Williams, 2001; 19).

Son on beş yılda uluslararası kurumlar bölgenin ekonomik ve demokratik gelişme sürecinde önemli rol oynamışlardır. Barany bu kurumlar içerisinde Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nı saymakla birlikte, en etkililerinin AB ve NATO olduğunu söylemektedir. Bölge ülkelerinin dış politikalarının ana hedefini bu kurumlara katılma oluşturduğundan, AB ve NATO bu ülkelerin iç siyaseti ve dış politikaları üzerinde çok büyük etkiye sahip olmuştur (Barany, 2004; 63).

Bu ülkelerin rejimleri henüz istikrara kavuşmamış ve demokrasileri tam anlamıyla yerleşik hale gelmemiştir. Bu nedenle ülkelerden hiçbiri komşu ülkelerin gelecekteki siyasal rejiminden emin değildir. Uluslararası kuruluşlar devlet davranışları hakkında öngörülebilir bir ortam oluşturarak çatışmaya neden olabilecek nedenleri azaltıp işbirliği olasılığını artırma yönünde önemli rol oynayabilirler (Hyde-Price, 1996; 104). Var olan Batı Avrupa kurumları Doğu Avrupa ülkelerinin davranışlarını da sınırlandırmıştır. Örneğin bu kurumlar Gabcikovo-Nagymoros Tuna nehri barajı projesinde ortaya çıkan çatışmanın çözümünde etkili olmuşlardır. İki ülke liderleri bu olayda azınlık hakları anlaşması imzalanması konusunda, ülkelerinin toprak ve siyasal güvenliklerinin en iyi şekilde bütün Avrupa'yı kapsayan bir güvenlik ve işbirliği sistemi içerisinde sağlanacağına inandıkları için rıza göstermişlerdir. Macaristan eski başbakanı Antall, yeni demokrasilerin ortaya çıkmasının bölgeye barış getireceğini söylemiştir (Kun, 1993; 62). AB, bölge ülkelerinde insan haklarının ve hukuk devletinin güçlendirilmesi için sınırlı da olsa ekonomik bir teşvik kaynağı da olmuştur (Hyde-Price, 1996; 230). Bu teşvik sınırlıdır, çünkü Doğu Avrupa ülkeleri kendileri Batı ülkelerinin ürünleri için ticaret engellerini kaldırdıkları halde en iyi ürettikleri ürünlerini Batıya satamamaktan şikayetçidirler.

NATO üyesi olma ihtimali dahi Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın nükleer silah edinme konusundaki tavrını değiştirmiştir. Bu olasılık ayrıca iç politikaları ve komşulara karşı tavırları da etkilemiştir. Macaristan NATO üyeliğinin bu ülkelerde demokratikleşmeye sebep olacağı ümidi ile Romanya ve Slovakya'nın NATO üyesi olmasını istemiştir. Polonya da Ukrayna ve Litvanya'nın NATO'ya üyeliği için çaba sarf etmiştir (Kramer, 1999). Bu örnekler liberal kurumsalcı yaklaşımın kurumların devletlerin stratejik davranışını değiştirerek onların ulusal çıkar tanımını değiştirdiğine yönelik önermesini haklı çıkarmaktadır.

Kurumların etkisi, bir devletin kimlik ve çıkarlarını yeniden oluşturdukları ölçüde daha da fazla olacaktır. Bu etki Doğu Avrupa ülkeleri için daha fazladır; çünkü siyasal elitler ve halk kendilerini Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlamaktadırlar. AB'ye katılım için siyasal elitler ve halk arasında var olan desteğin duygusal bir boyutu da vardır. Yapısalcı görüşe göre, elitlerin yeniden sosyalleşme süreçleri duygusal elementler içerir ve yeni politikalar da bu yeniden sosyalleşen aktörler eliyle biçimlendirilir (Berger ve Luckmann, 1967). Anahtar konumundaki Avrupa kurumlarının değerlerine göre ulusal çıkarların yeniden tanımlanması böyle bir sürecin yaşandığına işaret etmektedir. Yapısalcı terminolojiye göre, Batı Doğu Avrupa için önemli 'diğer' oluşturur. Batının kurumları ve davranışları bu duygusal tekrar sosyalleşme sürecinde önemli rol oynayacaktır.

Henderson'a göre Doğu Avrupa ülkelerinin çabalarındaki şu ana kadar gösterdikleri başarının kaynağı örnek aldıkları modellerin etkisidir. Doğu Avrupa ülkelerinde Batı ülkelerindeki demokrasinin kendileri için örnek olduğu üzerinde bir konsensüs vardır (Henderson, 1999). Avrupa'ya tekrar katılmaya olan istek bölgede ulusal kimlik kavramının değiştiğini gösteren bir işarettir (Hyde-Price, 1996; 268). Bu anlamda uluslararası organizasyonlar bir devletler toplumu oluştururlar. Bunlar toplumların ve siyasal sistemlerin iç siyasete ilişkin ve uluslararası alandaki geleceklerini bağlantılandırır. Toplum belli siyasal ve ekonomik reformları talep eder. Hükümetler bu devletler toplumunun değerlerine uygun politikalar formüle ederler. Gelişmekte olan ülkeler için, özellikle AB, NATO'dan daha fazla bir güvenlik kültürünün değerlerine, pratiklerine ve kurumlarına sahiptir (Henderson, 1999; 23). "AB aday ülkelerin kendilerini dönüştürmekte başvuracakları bir değerler

yuvasıdır” (Hyde-Price, 1996; 228). Hyde-Price, Batı kurumlarının Doğu Avrupa’da barış yanlısı bir birliğe destek olacağına inanmaktadır. Ona göre demokratikleşmenin ve çok taraflı kurumların gelecekleri birbirine bağlıdır (Hyde-Price, 1996).

Doğu Avrupa’da demokrasinin yerleşmesi ve bir ülkeler topluluğunun oluşturulması NATO genişlemesi için ana neden olmuştur. NATO demokratik reformcuların demokrasi ve barışı kurma yolundaki çabalarını ödüllendirmek istemiştir (Kay, 2000; 170). NATO üyeliği olasılığı Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti için sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirerek, komşu ülkelerle iyi ilişkileri teşvik ederek ve demokrasinin gelişmesi için gerekli olan bir dış güvenlik duygusu sağlayarak demokrasinin yerleşmesine katkıda bulunmuştur (Michta, 2000; 186). NATO üyeliği olasılığının artması bu organizasyonun değerlerini ulusal çıkar tanımlarında vazgeçilmez unsur yapmıştır. Eylül 1996’da Macaristan ve Romanya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Amerikan büyükelçisinin gözlemlerine göre “anlaşma, tarafların birbirini sevmeleri sonucu değil NATO üyeliği olasılığını artırması nedeni ile imzalanmıştır” (Barany, 2000; 79).

Sonuç

Bu makalede soğuk savaşın baskıcı ortamında tek tip, Sovyetler Birliği hakimiyetinde bir dış politika oluşum sürecine sahip olan Doğu Avrupa ülkeleri için soğuk savaşın bitmesinin dış politika belirleme ve ulusal çıkar tanımlama süreçleri bakımından ne manaya geldiği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Var olan uluslararası ilişkiler kuramları ışığında bu ülkelerin uluslararası ilişkileri değerlendirildiğinde, bu devletlerin tavır ve davranışlarının realist uluslararası ilişkiler kuramı ile ancak kısmen anlaşılabilceği görülmektedir. Ulusal çıkar tanımlama ve dış politika süreçlerine iç siyaset dinamikler ve uluslararası aktörler büyük etkide bulunmuşlardır.

Realist Uluslararası ilişkiler kuramı bu ülkelerde soğuk savaşın hemen bitiminde ortaya çıkan güvensizlik ortamında ülke liderlerinin güvenlik ve diğer alanlardaki Batı kurumlarına katılma çabalarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle Rusya’daki rejimin geleceğinin belirsiz oluşu bu ülkeleri güç dengeleme ve güçlünün yanında yer alma davranışı sergilemeye itmiştir. Öte yandan, realist bakış açısı özellikle Doğu Avrupa bölgesi için çok önemli olan değişen güvenlik tanımı, dış politika

yapımına katılan yeni aktörler ve uluslararası kurumların etkileri konularını açıklamada yetersiz kalmıştır.

Liberal kuram, özellikle dış politika belirleme ve ulusal çıkar tanımlama süreçlerine bu ülkelerde yeni katılan iç siyaset aktörlerine ve bu ülkelerdeki rejim değişikliklerinin dış politikalarına etkisine dikkati çekmiştir. İç siyaset aktörlerinin dış politika için önemi Doğu Avrupa örneğinde iyice belirginleşmiştir. Öte yandan liberal kuramın araçları bu bölge için son derece büyük önem taşıyan uluslararası kurumların bölge ülkelerinin dış politikalarına etkisini anlamamızda ise yetersizleşmektedir.

Liberal Kurumsalcı ve Yapısalcı uluslararası ilişkiler kuramları bu uluslararası kurumların ve normların Doğu Avrupa ülkelerinin dış politika yapım süreçlerine etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu iki kuram liberal kuramla birlikte şu anda bölgedeki uluslar arasındaki ilişkileri açıklayacak güçlü kavramsal donanımlara sahiptir. Özellikle NATO ve AB'nin bölge ülkelerinin dış ve iç siyaset süreçlerine önemli derecede etkileri olmaktadır. Uluslararası kurumların bu etkileri hem liberal kurumsalcıların iddia ettiği gibi ülke davranışlarını sınırlandırarak, hem de ülkelerin çıkar ve kimliklerini yeniden tanımlayarak gerçekleşmektedir.

Kaynakça

Barany, Zoltan, (2000), *Hungary: An Outpost on the Troubled Periphery* ed. Andrew

Michta, **America's New Allies: Poland, Hungary, and the Czech Republic in NATO**, Washington: University of Washington Press.

(2004) "NATO's Peaceful Advance", **Journal of Democracy**, 15 (1), 63.

Berger, Peter and Thomas Luckmann (1967), **The Social Construction of Reality**, Garden City, N.Y.: Anchor Books.

Henderson, Karen ed. (1999), **Back to Europe: Central and Eastern Europe and the European Union**, London: UCL Press.

Hyde-Price, Adrian (1996), **The International Politics of East Central Europe**, New York: Manchester University Press.

Kahler, Miles ed. (1997), **Liberalization and Foreign Policy**, New York: Columbia Univ. Press, 1997.

Kay, Sean (2000), "Nato enlargement: Policy, Process, and Implications" ed. Andrew

Michta, **America's New Allies: Poland, Hungary, and the Czech Republic in NATO**, Washington, University of Washington Press.

Kozhemiakin, Alexander V. (1998), **Expanding the Zone of Peace? : Democratization And International security**, New York, St. Martin's Press, 1998.

Kramer, Mark (1999), "Neo-realism, nuclear proliferation and central European state Strategies," eds. Michael Mastanduno and Ethan B. Kapstein **Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War**, New York, Columbia University Press, 385-464.

Kun, Joseph (1993), **Hungarian Foreign Policy :The Experience of a New Democracy**, Westport, Conn. : Praeger.

Linden, Ronald H (1996), "The Age of Uncertainty: The New Security Environment in Eastern Europe", **Problems of Post Communism**, 43(5), 3-14.

(1997), "Liberalization and Foreign Policy in East Europe, ed. Miles Kahler, **Liberalization and Foreign Policy**, New York, Columbia University Press, 143-64.

(2000), "Putting on their Sunday Best: Romania, Hungary, and the Puzzle of Peace," **International Studies Quarterly**, 44(1), 121-46.

Martin, Roderick (1998), "Central and Eastern Europe and the International Economy: The Limits of Globalization, **Europe-Asia Studies**, 50 (1), 7-26

Michta, Andrew (2000), Poland: a linchpin of regional security, ed. Andrew A. Michta **America's New Allies: Poland, Hungary, and the Czech Republic in NATO**, Washington: University of Washington Press.

Prizel, Ilya (1998). **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine**. Cambridge: Cambridge Univ. Press

Rosenau, James (1997), **Along the Domestic-Foreign frontier** (Cambridge, UK: Cambridge University Pres.

Smoke, Richard, ed.(1996), **Perceptions of Security: Public Opinion and Expert Assessments in Europe's New Democracies**, Manchester, New York: Manchester University Press.

Vinton, Louisa (1995), "Domestic Politics and Foreign Policy" eds. Ilya Prizel and Andrew Michta, **Polish Foreign Policy Reconsidered: Challenges of Independence**, New York, St. Martin's Press,, 23-73.

Zhong, Yang (1994), "The Fallen Wall and Its Aftermath: Comparative Study of Foreign Policy Changes in Emerging Democracies in Eastern Europe." **East European Quarterly**, 28 (2).

White, Stephen, Judy Batt, and Paul G. Lewis (1998), **Developments in Central and East European Politics**, Durham, N.C., Duke University Press.

Williams, Margit Besseney (2001), "Exporting the Democratic Deficit" **Problems of Post- Communism**, 48 (1), 19.

Zakaria, Fareed (1992), "Realism and Domestic Politics", **International Security**, 17 (1), 179.